

Greek Journal of Religious Education (GjRE)

Vol 8, No 1 (2025)

Greek Journal of Religious Education

Case Study: The Graduates of the Theological Department of the EKPA Evaluate the Effectiveness of Their Studies

Georgios Grilis

doi: [10.12681/gjre.43512](https://doi.org/10.12681/gjre.43512)

To cite this article:

Grilis, G. (2025). Case Study: The Graduates of the Theological Department of the EKPA Evaluate the Effectiveness of Their Studies. *Greek Journal of Religious Education (GjRE)*, 8(1), 43–60. <https://doi.org/10.12681/gjre.43512>

Μελέτη Περίπτωσης: Οι Απόφοιτοι του Θεολογικού Τμήματος του ΕΚΠΑ Αξιολογούν την Αποτελεσματικότητα των Σπουδών τους

Γεώργιος Γκριλίσ , Εκπαιδευτικός θεολόγος, φιλόλογος, Μ.Δ.Ε.
Θεολογίας/Επιστήμες της Αγωγής και Θρησκευτική Εκπαίδευση, ggrilis@yahoo.gr

Case Study: The Graduates of the Theological Department of the EKPA Evaluate the Effectiveness of Their Studies

Georgios Grilis , Religious Education Teacher, Philologist in Secondary Education,
MA Theology/Education Sciences and Religious Education, ggrilis@yahoo.gr

Περίληψη

Ολοένα και περισσότερος λόγος γίνεται τις τελευταίες δεκαετίες για την αποτελεσματικότητα των Προγραμμάτων Σπουδών (Π.Σ.) των πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, καθώς και για τη δυνατότητά τους να εξοπλίζουν με τις απαραίτητες ικανότητες τους αποφοίτους τους. Ειδικότερα για τις θεολογικές σπουδές, η Ε.Ε. στα πλαίσια του Tuning Project, ενός πανευρωπαϊκού προγράμματος για την Ανωτέρα Εκπαίδευση, πρότεινε μία σειρά δεξιοτήτων απαραίτητων για τους θεολόγους του 21ου αιώνα. Η παρούσα έρευνα απευθύνθηκε στους αποφοιτήσαντες του Θεολογικού Τμήματος της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ κατά το ακαδημαϊκό έτος 2021-22 με σκοπό να διερευνήσει το πώς οι απόφοιτοι του Θεολογικού Τμήματος του ΕΚΠΑ αξιολογούν τις σπουδές τους. Από τους 161 απόφοιτους απάντησαν 80 (49.69%). Τα πορίσματα της έρευνας παρουσιάστηκαν στην Επιτροπή Προγράμματος του Τμήματος και αποτέλεσαν τη βάση συζήτησης για το νέο Π.Σ. που θα εφαρμοστεί από τη νέα χρονιά.

Λέξεις – Κλειδιά: Θεολογικές σπουδές, αποτελεσματικότητα σπουδών, Tuning Project

Abstract

There is more talk in recent decades about the effectiveness of the Curriculum of university institutions, as well as their ability to equip their graduates with the necessary skills. In particular for theological studies, the E.U. in the framework of the Tuning Project, a pan-European program for Higher Education, it proposed a series of skills necessary for theologians of the 21st century. The present study targeted graduates of the Department of Theology, School of Theology at the National and Kapodistrian University of Athens (NKUA) during the academic year 2021–22, aiming to explore how the graduates of the Department of Theology at NKUA evaluate their studies. Of the 161 graduates, 80 responded (49.69%). The findings of the research were presented to the Program Committee of the Department and formed the basis of discussion for the new Curriculum which will be implemented from the next year.

Keywords: *Theological studies, educational effectiveness, Tuning Project*

Εισαγωγικά

I. Αποτελεσματικότητα των θεολογικών σπουδών

Σύμφωνα με το Λεξικό της UNESCO η αποτελεσματικότητα στις Πανεπιστημιακές σπουδές (educational effectiveness) μπορεί να οριστεί ως η επίτευξη συγκεκριμένων εκπαιδευτικών στόχων ή ο βαθμός στον οποίο ένα Πανεπιστημιακό Ίδρυμα αναμένεται να επιτύχει συγκεκριμένα προαπαιτούμενα (Vlăsceanu, Grünberg, & Pârlea, 2004/2007, σ. 54). Το ενδιαφέρον για την ποιότητα των σπουδών της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης άρχισε να γίνεται ιδιαίτερα έντονο κατά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980. Διάφορες μελέτες εμφανίστηκαν εκείνο τον καιρό ζητώντας την αναβάθμιση των προπτυχιακών σπουδών και την αξιολόγηση των μαθησιακών αποτελεσμάτων (Allen, 1992, σσ. 57-58). Επιπλέον, τις τελευταίες δεκαετίες μεγάλοι Οργανισμοί όπως ο ΟΟΣΑ, η ΕΕ, η UNESCO, το Συμβούλιο της Ευρώπης κ.α. εκδίδουν μία σειρά από συστάσεις, οδηγούς και «βίβλους» (papers) με στόχο τη διαμόρφωση της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης σε όλο τον ανεπτυγμένο και αναπτυσσόμενο κόσμο στην κατεύθυνση της υιοθέτησης μίας κατευθυντήριας οδού με βάση το τρίπτυχο “εκπαίδευση - έρευνα - καινοτομία”.

Αναφορικά με τις θεολογικές σπουδές, φαίνεται να υπάρχει συσχέτιση της θέσης τους στο Πανεπιστήμιο με τις κυρίαρχες αντιλήψεις σχετικά με τον ρόλο της θρησκείας στο δημόσιο γίνεσθαι. Ειδικότερα, η ιδιαίτερα διαδεδομένη αντίληψη των μέσων του προηγούμενου αιώνα, ότι η εκκοσμίκευση ήταν μη αναστρέψιμη και η θρησκευτική πίστη δεν θα έπαιζε ποτέ ξανά κάποιο ρόλο στην παγκόσμια ιστορία (Armstrong, 2000, σ. xi), φαίνεται να υποχωρεί με την αυγή του νέου αιώνα καθώς γεγονός όπως αυτά της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001, τα μεταναστευτικά ρεύματα από τις χώρες της Μέσης Ανατολής, αλλά και η γενικότερη αναβίωση του

θρησκευτικού φρονταμενταλισμού, κατέδειξαν ότι η θρησκεία τελικά αφορά αδιαμφισβήτητα και τον δημόσιο βίο (Jackson, 2016, σ. 5). Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, έχει επισημανθεί ότι η Θεολογία είναι σε θέση να συνεισφέρει σε μία κριτική κατανόηση του ρόλου του ανθρώπου στον κόσμο και ενός εναλλακτικού οράματος μέσα από τη διαρκή υπενθύμιση της αξίας του προσώπου και της σχέσης του με το περιβάλλον και τους άλλους (Stuerzenhofecker, O'Loughlin, & Smith, 2010, σ. 144). Από τη στιγμή λοιπόν που η χριστιανική Θρησκευτική Εκπαίδευση (ΘΕ) αποτελεί ένα σημαντικό όχημα μέσα από το οποίο μεταφέρονται οι χριστιανικές αξίες και η χριστιανική κοσμοθεωρία, τα Π.Σ. των Θεολογικών Σχολών (Θ.Σ.) θα πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπ όψη (Reck, 2012, σσ. 27-28).

Στη σχετική βιβλιογραφία υπάρχουν διάφορες προτάσεις σχετικά με τις επιδιωκόμενες δεξιότητες που θα πρέπει να καλλιεργεί ένα Πρόγραμμα θεολογικών σπουδών (ΠΘΣ). Οι Gray-Hildenbrand και King (2019, σσ. 191-194) υποστηρίζουν ότι ένα Π.Σ. βασισμένο στις δεξιότητες έχει εν δυνάμει δύο πλεονεκτήματα. Πρώτον, παρέχει την ευκαιρία του ανασχεδιασμού και της αναβάθμισης του Π.Σ. με έναν πιο υπεύθυνο τρόπο ο οποίος ευθυγραμμίζει φοιτητές, Πανεπιστημιακό Ίδρυμα, γνωστικό αντικείμενο και επάγγελμα. Δεύτερον, διευκολύνει την αποφυγή τη αντιγραφής των Π.Σ. που έχουν δεχθεί τη μεγαλύτερη κριτική. Οι Fuller και Fleming (2005, σσ. 167-168) επεξεργάστηκαν ένα ΠΘΣ, το οποίο συνδυάζει ισοδύναμα την ακαδημαϊκή μελέτη με την ανάπτυξη ενός πλαισίου ικανοτήτων, όπως η διάθεση προσφοράς και διακονίας, η δημιουργικότητα, η συνεργατικότητα, η στοχαστικότητα, η κριτική σκέψη και η δυνατότητα αυτοαξιολόγησης. Σε ένα παρόμοιο πλαίσιο οι Gallagher και Joanne (2019) επισημαίνουν ως βασικές δεξιότητες των φοιτητών της Θεολογίας τη σχολαστική ανάγνωση, την κριτική σκέψη και τη σύγκριση.

Στην Ευρώπη, τόσο η ΘΕ όσο και οι θεολογικές σπουδές δεν υπόκεινται στο ίδιο καθεστώς, αλλά διαφοροποιούνται ανάλογα με την εκπαιδευτική πολιτική της κάθε χώρας (Llorent-Vaquero, 2018; Jackson, 2016; Stausberg, 2011). Η Ε.Ε. δημιούργησε το Tuning Project, ένα πρόγραμμα που χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, συντονίζεται από το Πανεπιστήμιο του Groningen στην Ολλανδία και το Πανεπιστήμιο Deust στην Ισπανία, και εργάζεται για τη δυνατότητα συντονισμού των εκπαιδευτικών δομών που σχετίζονται με τη ΘΕ στην Ευρώπη. Σύμφωνα με αυτό, παραδοσιακά, το πεδίο της Θεολογίας και των θεολογικών σπουδών οργανώθηκε γενικά σύμφωνα με τις σχετικές με μία συγκεκριμένη θρησκεία κατευθυντήριες γραμμές και κάθε Π.Σ. παραδίδεται σύμφωνα με τις πεποιθήσεις και τις ανησυχίες μιας συγκεκριμένης πίστης. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια τείνει να επικρατεί μία διεπιστημονική προσέγγιση των θρησκευτικών φαινομένων. Ο κύριος στόχος όλων των Θ.Σ. είναι να προετοιμάσουν το μελλοντικό θρησκευτικό προσωπικό της εκκλησίας ή της Θ.Ε. Αλλά για να γίνουν πιο ευέλικτες, πολλές σχολές συχνά τροποποιούν τα Π.Σ. τους για να ανταποκριθούν και σε άλλες απαιτήσεις της κοινωνίας. Έτσι, σε κάποιες χώρες οι απόφοιτοι των Θεολογικών Σχολών που δεν βρίσκουν ή δεν επιθυμούν απασχόληση σε θρησκευτικές δομές, μπορούν να εργάζονται στις κοινωνικές υπηρεσίες (για παράδειγμα σε γραφεία που παρέχουν την πρώτη επαφή με πρόσφατους μετανάστες), στους τομείς του πολιτισμού και των μέσων ενημέρωσης. Μπορούν επίσης να απασχοληθούν σε σχολεία ή κέντρα που

παρέχουν Θ.Ε. ή οργανώνουν δραστηριότητες που συνδέονται με θρησκευτικές κοινότητες ως βοηθοί εκπαιδευτικών ή διοργανωτές κοινοτικών δραστηριοτήτων. Ωστόσο, το πρόβλημα της επαγγελματικής αποκατάστασης είναι, σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, μεγάλο καθώς πολλοί απόφοιτοι καταλήγουν στην ανεργία ή απασχολούνται σε ρόλους που δεν σχετίζονται με τις σπουδές τους. Το Tuning Project προχώρησε στις δικές του προτάσεις αναφορικά με τις επιδιωκόμενες ικανότητες των εκπαιδευτικών Θ.Ε. Σύμφωνα με αυτό οι Θεολογικές Σπουδές θα πρέπει να κατατείνουν σε μία προσπάθεια ενίσχυσης κάποιων γενικών και ειδικών δεξιοτήτων των φοιτητών τους (Tuning, 2012).

Οι παραπάνω προβληματισμοί φαίνονται να αποτυπώνονται, σε έναν τουλάχιστον βαθμό, στο Π.Σ. του Θεολογικού Τμήματος του ΕΚΠΑ. Σύμφωνα με αυτό, οι απόφοιτοι καλούνται με το πέρας των σπουδών τους να έχουν κατακτήσει μία σειρά από προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα που αφορούν όχι μόνο στην εντρύφηση στον κόσμο της Βίβλου και της Λειτουργικής παράδοσης της Εκκλησίας, αλλά και τη σύνδεση της Θεολογίας με την καθημερινή ζωή και τις σύγχρονες προτεραιότητες και ανάγκες, καθώς και με τα σύγχρονα παιδαγωγικά προτάγματα, ώστε να είναι σε θέση να αναπτύσσουν πρωτοβουλίες ως εκπαιδευτικοί στο σχολείο, αλλά και στην ποιμαντική πράξη και τη διακονία της Εκκλησίας από οποιαδήποτε θέση βρεθούν, για τον σεβασμό και τη συνεργασία με τους πιστούς άλλων θρησκευτικών πεποιθήσεων (Τμήμα Θεολογίας ΕΚΠΑ, 2019, σσ. 161-162).

Μέθοδοι και υλικά

Η παρούσα έρευνα απευθύνθηκε στους αποφοιτήσαντες του Θεολογικού Τμήματος της Θεολογικής Σχολής του ΕΚΠΑ κατά το ακαδημαϊκό έτος 2021-22 με σκοπό να διερευνήσει το πώς οι απόφοιτοι του Θεολογικού Τμήματος του ΕΚΠΑ αξιολογούν τις σπουδές τους και τη δική τους αυτοαποτελεσματικότητα. Οι καθομολογήσεις που καλύφθηκαν από το ερωτηματολόγιο ήταν τέσσερις και έλαβαν χώρα από τον Νοέμβριο του 2021 μέχρι τον Νοέμβριο του 2022. Σ' αυτές ορκίστηκαν 161 απόφοιτοι (38, 51, 46 και 26 αντίστοιχα), εκ των οποίων απάντησαν 80 (49.69%).

Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε διερευνά την επίτευξη των μαθησιακών στόχων των θεολογικών σπουδών, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των ίδιων των αποφοίτων και επιχειρεί μία συνολική αποτίμηση των θεολογικών σπουδών.

Πιο αναλυτικά, το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 4 ενότητες ερωτήσεων. Στην 1^η διερευνάται η επίτευξη των γενικών δεξιοτήτων, ενώ στη 2^η η επίτευξη των ειδικών δεξιοτήτων, όπως αυτές αναπτύσσονται στο πανευρωπαϊκό πρόγραμμα Tuning Project (2012). Στην 3^η διερευνάται η επίτευξη των μαθησιακών αποτελεσμάτων του Π.Σ. όπως αυτά υπάρχουν στον Οδηγό Σπουδών της Θεολογίας του ΕΚΠΑ 2019-20 και στην τελευταία επιχειρείται μία γενικότερη αποτίμηση των θεολογικών σπουδών. Οι ερωτήσεις στην τελευταία ενότητα προέκυψαν, κατά κύριο λόγο, από τις Εκθέσεις της Α.ΔΙ.Π. (2013/2014), αλλά και από προερευνητικές συζητήσεις του γράφοντος με φοιτητές και απόφοιτους.

Ο Δείκτης Αξιοπιστίας A Cronbach του ερωτηματολογίου είναι 0,965. Αναλυτικά για κάθε ενότητα έχουμε: 0,911 στην Α ενότητα, 0, 893 στη Β ενότητα, 0,943 στη Γ ενότητα και 0,864 στη Δ ενότητα. Τόσο ο A Cronbach του γενικού ερωτηματολογίου, όσο και αυτός των επί μέρους ενοτήτων κρίνεται πολύ καλός.

Αποτελέσματα έρευνας

Ανάλυση δεδομένων

I. Δημογραφικά στοιχεία

Στο ερωτηματολόγιο απάντησαν 80 απόφοιτοι εκ των οποίων οι 45 είναι άντρες και οι 35 γυναίκες (Πίν.1).

Πίνακας 1

Φύλο

	Συχνότητα	Ποσοστό (%)
Άνδρας	45	56.3
Γυναίκα	35	43.8
Σύνολο	80	100.0

Στον πίνακα 2 απεικονίζονται οι ηλικιακές ομάδες των συμμετεχόντων.

Πίνακας 2

Ηλικία

Ηλικία	Συχνότητα	Ποσοστό (%)
21-26	28	35.0
27-34	15	18.8
35-44	12	15.0
45+	25	31.3
Σύνολο	80	100.0

Από τους 80 συμμετέχοντες, παιδαγωγική κατάρτιση είχαν οι 59 (73.8%), ενώ οι 21 (26.2%) δεν είχαν (Πίν. 3). Ο λόγος που κρίθηκε αναγκαίο να ζητηθεί από τους συμμετέχοντες να δηλώσουν αν πήραν ή όχι παιδαγωγική ειδίκευση ήταν ότι στο ερωτηματολόγιο υπήρχαν ερωτήσεις που αφορούσαν τη σχέση τους με την Θ.Ε. και (εύλογα) αυτές αφορούσαν μόνο όσους έχουν παιδαγωγική κατάρτιση και όχι τους υπόλοιπους.

Πίνακας 3

Παιδαγωγική Κατάρτιση

Παιδαγωγική κατάρτιση	Συχνότητα	Ποσοστό (%)
Ναι	59	73.8
Όχι	21	26.2
Σύνολο	80	100.0

Αναφορικά με τη σειρά με την οποία επέλεξαν τη Σχολή στο Μηχανογραφικό τους παρατηρούμε την εξής κατηγοριοποίηση: σχεδόν οι 3 στους 10 (28.8%) την δήλωσαν ως 1^η ή 2^η επιλογή. Ένα ποσοστό ελαφρώς μεγαλύτερο (31.3%) την δήλωσε ως 3^η μέχρι 10^η επιλογή. Το 13.8% δήλωσε τη Σχολή σχεδόν ως... έσχατη λύση, ενώ σχεδόν ο 1 στους 4 (26.3%) πέρασε στη Σχολή από Κατατακτήριες εξετάσεις (Πίν. 4).

Πίνακας 4
Σειρά επιλογής

Σειρά επιλογής	Συχνότητα	Ποσοστό (%)
1-2	23	28.8
3-10	25	31.3
11+	11	13.8
Κατατακτήριες	21	26.3
Σύνολο	80	100.0

Η πίστη στον Θεό φαίνεται να είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη ανάμεσα στους φοιτητές του Τμήματος, αν και όχι αυτονόητη. Από τους 80 συμμετέχοντες οι 75 δηλώνουν Χριστιανοί (93.8%), ενώ οι 5 (6.2%) είναι, κατά δήλωσή τους, άθεοι (Πίν. 5). Από τους 75 συμμετέχοντες που δήλωσαν πίστη στον Θεό, οι 55 δήλωσαν χριστιανοί ορθόδοξοι (74.3%), ενώ οι 19 δήλωσαν χριστιανοί, χωρίς να διευκρινίσουν το δόγμα στο οποίο ανήκουν (25.7%).

Πίνακας 5
Πίστη στον Θεό

Πίστη στον Θεό	Συχνότητα	Ποσοστό (%)
Ναι	75	93.8
Όχι	5	6.2
Σύνολο	80	100.0

Οι 74 από τους απόφοιτους που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο είναι λαϊκοί, ενώ οι 6 είναι ιερείς (Πίν. 6)

Πίνακας 6
Ιερείς - Λαϊκοί

Πίστη στον Θεό	Συχνότητα	Ποσοστό (%)
Λαϊκοί	74	92.5
Ιερείς	6	7.5
Σύνολο	80	100.0

Τέλος οι 29 έχουν και άλλες Πανεπιστημιακές Σπουδές, ενώ οι 51 το πτυχίο της Θεολογικής αποτελεί το πρώτο τους πτυχίο (Πίν. 7). Από αυτούς που έχουν ήδη κάποιες Πανεπιστημιακές Σπουδές, για τους 14 είναι το 2^ο τους πτυχίο, για τους 6 το 3^ο τους πτυχίο, οι 5 έχουν ήδη ένα μεταπτυχιακό, οι 2 έχουν 2 μεταπτυχιακά, ενώ οι 2 έχουν διδακτορικό.

Πίνακας 7

Επιπλέον Πανεπιστημιακές σπουδές

Άλλες σπουδές	Συχνότητα	Ποσοστό (%)
Ναι	29	36.3
Όχι	51	63.8
Σύνολο	80	100.0

II. Συχνότητες

A. Γενικές ικανότητες

Η πρώτη ομάδα ερωτήσεων αξιολογεί τον βαθμό επίτευξης των γενικών ικανοτήτων που ένα Πρόγραμμα Σπουδών της Θεολογικής Σχολής θα πρέπει να καλλιεργεί, σύμφωνα με το Πρόγραμμα Tuning Project. Το Tuning Project είναι ένα Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα το οποίο χρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission) και συντονίζεται από το Πανεπιστήμιο του Groningen στην Ολλανδία και το Πανεπιστήμιο Deust της Ισπανίας και επεξεργάζεται τη δυνατότητα συντονισμού των σχετικών με τη Θρησκευτική Εκπαίδευση εκπαιδευτικών δομών στην Ευρώπη. Η ομάδα του Tuning Project, μετά από μία μακρά και πολυδιάστατη διαδικασία κατέληξε σε μία λίστα γενικών και ειδικών ικανοτήτων στις οποίες θα πρέπει να κατατείνουν οι θρησκευτικές σπουδές (Tuning, 2012).

Οι γενικές ικανότητες, κατά σειρά επίτευξης, είναι:

1. Να κατανοώ το αντικείμενο της θεολογίας και το επάγγελμα του θεολόγου (90%)
2. Να επικοινωνώ τόσο προφορικά όσο και γραπτώς στην πρώτη γλώσσα (88.8%)
3. Να ασκώ κριτική και αυτοκριτική (87.6%)
4. Να αναζητώ, να επεξεργάζομαι και να αναλύω πληροφορίες από διάφορες πηγές (86.3%)
5. Να μαθαίνω και να παραμένω ενημερωμένος με τη μάθηση (85.1%)
6. Να σέβομαι την ποικιλομορφία και την πολυπολιτισμικότητα (81.3%)
7. Να χρησιμοποιώ την αφηρημένη σκέψη, όπως και την ανάλυση και τη σύνθεση (81.3%)
8. Να εντοπίζω, να θέτω και να επιλύω προβλήματα (77.5%)
9. Να διεξάγω έρευνα στο κατάλληλο επίπεδο (77.5%)
10. Να έχω διαπροσωπικές ικανότητες και δεξιότητες αλληλεπίδρασης (77.5%)
11. Να έχω επίγνωση των ίσων ευκαιριών και των ζητημάτων φύλου (77.5%)
12. Να εφαρμόζω τη γνώση σε πρακτικές καταστάσεις (67.5%)
13. Να παράγω νέες ιδέες (δημιουργικότητα) (66.3%).

B. Ειδικές ικανότητες

Αντίστοιχα οι ειδικές ικανότητες, επίσης κατά σειρά επίτευξης, είναι οι εξής:

1. Να συνειδητοποιώ τους τρόπους με τους οποίους η θεολογική κατανόηση ή η θρησκευτική πίστη μπορεί να επηρεάσει και να ενημερώσει την ηθική, την προοπτική και τη συμπεριφορά ατόμων και κοινοτήτων (90%)
2. Να επικοινωνώ με θεολογικές και θρησκευτικές έννοιες και πλαίσια σε ένα ευρύτερο κοινό (90%)
3. Να έχω γνώση της θεωρίας και της πρακτικής της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης (88.3% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση)
4. Να έχω κριτική επίγνωση της ιστορικής, κοινωνικής και πολιτιστικής σημασίας των θρησκευτικών παραδόσεων και των στάσεων απέναντι στις θρησκείες (86.3%)
5. Να διαβάζω κείμενα κριτικά και με ακρίβεια, κατανοώντας την αρχική τους σημασία και την ιστορική και σύγχρονη εφαρμογή τους (86.3%)
6. Να έχω κριτική συνειδητοποίηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των θρησκειών και των κοινωνιών τόσο ιστορικά όσο και στον σύγχρονο κόσμο (83.8%)
7. Να συνειδητοποιώ τις μεθόδους και το περιεχόμενο των διάφορων τομέων των Θεολογικών και Θρησκευτικών Σπουδών (83.8%)
8. Να κατανοώ και, ανάλογα με την περίπτωση, να συμμετέχω σε διάλογο μεταξύ θρησκευτικών παραδόσεων και κοσμοθεωριών (78.8%)
9. Να εφαρμόζω την θεολογική γνώση στην επαγγελματική και κοινωνική ζωή σύμφωνα με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ευρωπαϊκές αξίες (78.8%)
10. Να κατανοώ την πολυπλοκότητα των διαφορετικών τύπων πνευματικότητας και των κοινωνικών συμπεριφορών, καθώς και των τρόπων με τους οποίους αυτές διαμορφώθηκαν από πεποιθήσεις και αξίες και, αντίστροφα, των τρόπων με τους οποίους οι πεποιθήσεις, τα ιερά κείμενα και οι μορφές τέχνης έχουν διαμορφωθεί από την κοινωνία και την πολιτική (78.8%)
11. Να κατανοώ και να αξιολογώ τις νέες και αναπτυσσόμενες μορφές θρησκευτικής πίστης και πρακτικής (77.5%).

Γ. Βαθμός επίτευξης των στόχων του Π.Σ.

Η επόμενη ενότητα βασίστηκε στα μαθησιακά αποτελέσματα του Προγράμματος Προπτυχιακών Σπουδών, όπως αυτά υπάρχουν στον Οδηγό Σπουδών της Θεολογίας του ΕΚΠΑ 2019-20 (σελ. 161-162). Ο βαθμός επίτευξης αυτών των αποτελεσμάτων, πάντοτε κατά την κρίση των συμμετεχόντων είναι κατά σειρά:

1. Να αντιλαμβάνομαι το σωτηριολογικό και υπαρξιακό περιεχόμενο της Εκκλησίας (93.8%)
2. Να αντιλαμβάνομαι τον πλούτο της λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας (91.3%)
3. Να αναπτύσσω πρωτοβουλίες για τον σεβασμό και τη συνεργασία με τους πιστούς άλλων θρησκευτικών πεποιθήσεων ως εκπαιδευτικός στο σχολείο, αλλά και στην ποιμαντική πράξη και τη διακονία της Εκκλησίας από οποιαδήποτε θέση βρεθώ (γενικώς και 86.5% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση και 81.3% ανεξαρτήτως παιδαγωγικής ειδίκευσης)
4. Να προσδιορίζω τη σημασία των βασικών ιδιοτήτων της Εκκλησίας (83.8%)

5. Να είμαι σε θέση να επιλέγω κατά τη διδασκαλία μου διδακτικές λύσεις με βάση τη σύγχρονη διδακτική μεθοδολογία της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης, όταν θα κληθώ να διδάξω (83.1% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση)
6. Να προσβλέπω στη θεολογία και τη θεολογική επιστήμη ως μέτρο κριτικής αποτίμησης των συγκεκριμένων προβλημάτων και ως δύναμη για την υπέρβασή τους, ως προσωπικό άθλημα και ως διακονία. (82.6%)
7. Να αντιλαμβάνομαι τα όρια και τις δυνατότητες του θεολογικού λόγου περί ανθρώπου στον δημόσιο διάλογο αξιοποιώντας τις γνώσεις που έχω αποκομίσει από τις σπουδές μου για ένα διεπιστημονικό διάλογο (82.6%)
8. Να περιγράψω το πολίτευμα της Εκκλησίας μέσα από τη δομή, τη διδασκαλία και τα λειτουργήματά της, καθώς και μέσα από την ευχαριστιακή και ασκητική εμπειρία της (82.6%)
9. Να αντιλαμβάνομαι την κεντρική θέση του επισκόπου και κατ' επέκταση των πρεσβυτέρων και των διακόνων στην τοπική Εκκλησία σε αρμονικό σύνδεσμο με την ευχαριστιακή κοινότητα ως απόρροια της θεώρησης της Εκκλησίας ως σώματος του Χριστού (82.6%)
10. Να συμβάλλω στην παρουσίαση και την κατανόηση της Θεολογίας ως πολιτισμικού επιτεύγματος και, ως εκ τούτου, την αναγνώριση του διακριτού ρόλου της θεολογικής σκέψης στο δημόσιο χώρο (82.6%)
11. Να συνδέω τις απαντήσεις μου, ανταποκρινόμενος/η στα προβλήματα που απασχολούν τον άνθρωπο του σήμερα, με τη ζωή και τη διαχρονική θεολογία της Εκκλησίας, αξιοποιώντας διαφορετικές θεολογικές παραδόσεις, παλαιότερες και σύγχρονες μεθόδους, υπό το φως της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, της γνήσιας Παράδοσης και της εν γένει εκκλησιαστικής μαρτυρίας. (81.3%)
12. Να συμμετέχω στην αναζήτηση ζωντανών μορφών έκφρασης μέσα από τη βαπτισματική και λειτουργική εμπειρία της Εκκλησίας (81.3%)
13. Να κατανοώ τα πλεονεκτήματα αλλά και τα ηθικά διλήμματα των νέων τεχνολογιών (81.3%)
14. Να είμαι σε θέση να προσεγγίζω με διδακτικό και παιδαγωγικό τρόπο τα μορφωτικά αγαθά των θεολογικών κειμένων, όταν θα κληθώ να διδάξω (81.3% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση)
15. Να έχω σαφή και υπεύθυνη γνώση της ζωής και του ρόλου της Εκκλησίας στον ολόένα μεταβαλλόμενο κόσμο, στην κοινωνία, στην κρατική Πολιτεία, καθώς και στην ευρωπαϊκή και την παγκοσμιοποιημένη κοινωνία (78.8%)
16. Να αναλύω τη σημασία του συνοδικού θεσμού και του συνοδικού ήθους στη ζωή της Εκκλησίας τόσο σε τοπικό όσο και σε οικουμενικό επίπεδο (78.8%)
17. Να αναγνωρίζω όρους, προσεγγίσεις, μεθόδους της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης και τη διαφορετική νοηματοδότησή τους ανάλογα με το περιβάλλον που χρησιμοποιούνται (78% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση)
18. Να είμαι σε θέση να εφαρμόζω διεπιστημονικές και διαθεματικές ειδικές διδακτικές μεθόδους μελέτης, όταν θα κληθώ να διδάξω (71.2% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση)

19. Να διατυπώνω συλλογισμούς για ζητήματα της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης χρησιμοποιώντας επιστημονικά επιχειρήματα (69.5% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση)
20. Να εντρυφώ στον κόσμο των λαών και των πολιτισμών της Βίβλου με ευχέρεια και γλωσσική επάρκεια στις γλώσσες των αρχαίων πρωταγωνιστών (Ελληνικά, Εβραϊκά, Λατινικά) (48.8%).

Δ. Τελική Αποτίμηση

Τέλος, ζητήθηκε από τους απόφοιτους να αποτιμήσουν τις θεολογικές τους σπουδές με βάση κάποια κριτήρια τα οποία προέκυψαν από τις δύο Εκθέσεις της Α.ΔΙ.Π. (2013/2014), αλλά και από προερευνητικές συζητήσεις με φοιτητές και απόφοιτους.

Σε ποιο βαθμό είστε ικανοποιημένοι/ες από τις θεολογικές σπουδές με βάση τα παραπάνω κριτήρια:

1. Επίπεδο επιστημονική γνώσης (88.8%)
2. Ευέλικτη και φιλική διδακτική μεθοδολογία (88.1% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση και 80% γενικώς)
3. Προσωπική επικοινωνία με διδάσκοντες/διδάσκουσες (78.8%)
4. Διδασκαλία εξ αποστάσεως (78.8%)
5. Ενημέρωση για τα μαθήματα μέσω eclass (78.8%)
6. Προοδευτική και πλουραλιστική παρουσίαση της γνώσης (70.1%)
7. Εκπαίδευση που σχετίζεται με τον σύγχρονο κόσμο, κοινωνία, προβλήματα του ανθρώπου (68.8%)
8. Διεπιστημονική προσέγγιση των θεμάτων (66.3%)
9. Επαγγελματικές προοπτικές (23.8% και 25.4% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση)
10. Επαγγελματική εξασφάλιση (17.5% και 18.7% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση)

III. Συσχετίσεις

Ο έλεγχος συσχέτισης ακολούθησε την μη παραμετρική στατιστική, καθώς η κατανομή των μεταβλητών ήταν μη κανονική. Ο έλεγχος συσχέτισης που ακολουθήθηκε είναι ο έλεγχος Spearman (μη παραμετρικός έλεγχος), διότι όλες οι μεταβλητές του ερωτηματολογίου δεν είχαν κανονική κατανομή. Επίσης, στις περιπτώσεις που ο έλεγχος συσχέτισης αφορούσε κατηγορικές μη διατάξιμες μεταβλητές ακολουθήθηκε ο έλεγχος Crosstabs.

Από τον έλεγχο συσχέτισεων Crosstabs προέκυψε πως η μόνη ισχυρή συσχέτιση στα δημογραφικά στοιχεία είναι αυτή ανάμεσα στην πίστη στον Θεό και στη δήλωση C37 «Αναζήτηση μορφών έκφρασης στη ζωή της Εκκλησίας» (χ^2 : 0.000 και phi value: 0.766). Όπως δείχνει και ο πίνακας 8 η πίστη στον Θεό φαίνεται να συσχετίζεται με την αποτελεσματικότερη αναζήτηση μορφών έκφρασης στην εκκλησιαστική ζωή, καθώς όλοι όσοι δήλωσαν πίστη στον Θεό απάντησαν θετικά (από μέτρια έως πολύ) στη συγκεκριμένη δήλωση, σε αντίθεση με όσους δήλωσαν πως δεν πιστεύουν στον Θεό και οι απαντήσεις τους ήταν μοιρασμένες σε όλο το εύρος των επιλογών. Η πίστη στον Θεό έχει άλλες 14 ασθενείς συσχετίσεις με τις δηλώσεις, γεγονός που φανερώνει πως μπορεί να θεωρηθεί θετικός παράγοντας στην αποτελεσματικότητα των

θεολογικών σπουδών. Η παρακολούθηση Παιδαγωγικών μαθημάτων παρουσιάζει συνολικά 10 (μη ισχυρές) συσχετίσεις με τις δηλώσεις, γεγονός που επίσης υποδεικνύει πως και τα παιδαγωγικά μαθήματα μπορούν να θεωρηθούν πως συμβάλλουν θετικά στην επιδίωξη των επιθυμητών στόχων ενός ΘΠΣ. Όλες οι υπόλοιπες συσχετίσεις των δημογραφικών κυμάνθηκαν σε μονοψήφιο επίπεδο και δεν φαίνεται μπορούν να οδηγήσουν σε ασφαλή συμπεράσματα.

Πίνακας 8

Συσχέτιση Πίστης στον Θεό με τη Δήλωση QC37 (Αναζήτηση μορφών έκφρασης στη θρησκευτική ζωή)

		QC37: Αναζήτηση μορφών έκφρασης στη θρησκευτική ζωή					Σύνολο
		Καθόλου	Λίγο	Μέτρια	Πολύ	Πάρα πολύ	
Πιστεύω στον Θεό	Ναι	0	0	12	31	32	75
	Όχι	1	2	0	1	1	5
Σύνολο		1	2	12	32	33	80

Ο έλεγχος συσχετίσεων Spearman έδειξε ότι η ηλικία συσχετίζεται θετικά με 14 δηλώσεις (9 ασθενείς και 5 μέτριες συσχετίσεις). Συγκεκριμένα, μέτριες συσχετίσεις παρουσιάζει με τις δηλώσεις: A13 «να αναζητώ, να επεξεργάζομαι και να αναλύω πληροφορίες από διάφορες πηγές» (p value: 0.001 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.353), C33 «να προσβλέπω στη θεολογία και τη θεολογική επιστήμη ως μέτρο κριτικής αποτίμησης των συγκεκριμένων προβλημάτων» (p value: 0.006 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.303), C36 «να αντιλαμβάνομαι τον πλούτο της λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας» (p value: 0.004 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.317), C48 «να αντιλαμβάνομαι την κεντρική θέση του επισκόπου και κατ' επέκταση των πρεσβυτέρων και των διακόνων στην τοπική Εκκλησία σε αρμονικό σύνδεσμο με την ευχαριστιακή κοινότητα ως απόρροια της θεώρησης της Εκκλησίας ως σώματος του Χριστού» (p value: 0.000 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.384) και C49 «να αναλύω τη σημασία του συνοδικού θεσμού και του συνοδικού ήθους στη ζωή της Εκκλησίας τόσο σε τοπικό όσο και σε οικουμενικό επίπεδο» (p value: 0.006 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.303).

Ασθενείς συσχετίσεις παρουσιάζει με τις δηλώσεις A8 «να μαθαίνω και να παραμένω ενημερωμένος με τη μάθηση» (p value: 0.013 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.276), A18 «να διεξάγω έρευνα στο κατάλληλο επίπεδο» (p value: 0.017 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.265), B21 «να επικοινωνώ με θεολογικές και θρησκευτικές έννοιες και πλαίσια σε ένα ευρύτερο κοινό» (p value: 0.015 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.271), B23 «να διαβάζω κείμενα κριτικά και με ακρίβεια, κατανοώντας την αρχική τους σημασία και την ιστορική και σύγχρονη εφαρμογή τους» (p value: 0.039 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.231), B28 «να εφαρμόζω την θεολογική γνώση στην επαγγελματική και κοινωνική ζωή σύμφωνα με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ευρωπαϊκές αξίες» (p value: 0.037 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.234), B29 «να συνειδητοποιώ τις μεθόδους και το περιεχόμενο των διάφορων τομέων των Θεολογικών και Θρησκευτικών Σπουδών» (p value: 0.026 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.248), C37 «να συμμετέχω στην

αναζήτηση ζωντανών μορφών έκφρασης μέσα από τη βαπτισματική και λειτουργική εμπειρία της Εκκλησίας.» (p value: 0.042 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.228, C50 «να έχω σαφή και υπεύθυνη γνώση της ζωής και του ρόλου της Εκκλησίας στον ολοένα μεταβαλλόμενο κόσμο, στην κοινωνία, στην κρατική Πολιτεία, καθώς και στην ευρωπαϊκή και την παγκοσμιοποιημένη κοινωνία» (p value: 0.018 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.265), C59 «νιώθω ικανοποιημένος από την ενημέρωση για τα μαθήματα μέσω eclass» (p value: 0.032 και Δείκτης Συσχέτισης: 0.240).

Η σειρά προτίμησης παρουσιάζει ασθενείς συσχετίσεις (Spearman) με τις δηλώσεις B24 «να κατανοώ και, ανάλογα με την περίπτωση, να συμμετέχω σε διάλογο μεταξύ θρησκευτικών παραδόσεων και κοσμοθεωριών» (p value: 0.031 και Δείκτης Συσχέτισης: - 0.241), C39 «να αναγνωρίζω όρους, προσεγγίσεις, μεθόδους της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης και τη διαφορετική νοηματοδότησή τους ανάλογα με το περιβάλλον που χρησιμοποιούνται» (p value: 0.030 και Δείκτης Συσχέτισης: - 0.243), C42 «να είμαι σε θέση να εφαρμόζω διεπιστημονικές και διαθεματικές ειδικές διδακτικές μεθόδους μελέτης, όταν θα κληθώ να διδάξω» (p value: 0.039 και Δείκτης Συσχέτισης: - 0.231), C43 «να αναπτύσσω πρωτοβουλίες για τον σεβασμό και τη συνεργασία με τους πιστούς άλλων θρησκευτικών πεποιθήσεων ως εκπαιδευτικός στο σχολείο, αλλά και στην ποιμαντική πράξη και τη διακονία της Εκκλησίας από οποιαδήποτε θέση βρεθώ» (p value: 0.023 και Δείκτης Συσχέτισης: - 0.254) και C45 «να αντιλαμβάνομαι τα όρια και τις δυνατότητες του θεολογικού λόγου περί ανθρώπου στον δημόσιο διάλογο αξιοποιώντας τις γνώσεις που έχω αποκομίσει από τις σπουδές μου για ένα διεπιστημονικό διάλογο» (p value: 0.035 και Δείκτης Συσχέτισης: - 0.236).

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, η πίστη στον Θεό, η σειρά προτίμησης, αλλά και η ηλικία φαίνονται να αποτελούν θετικούς δείκτες για την επίτευξη των επιθυμών στόχων των θεολογικών σπουδών και αυτό είναι λογικό, γιατί και τα τρία αυτά στοιχεία μπορούν να θεωρηθούν δείκτες συνειδητής επιλογής για τις συγκεκριμένες σπουδές. Επίσης, η παρακολούθηση των παιδαγωγικών μαθημάτων φαίνεται να έχει θετική επίδραση στις σπουδές των φοιτητών, όχι μόνο στο παιδαγωγικό, αλλά και στο θεολογικό σκέλος των σπουδών τους.

Γενικότερα, η ανάλυση των δεδομένων δείχνει πως τόσο η καλλιέργεια των γενικών και ειδικών ικανοτήτων, όσο και η επίτευξη των στόχων του παρόντος Π.Σ. ήταν, σε γενικές γραμμές, επιτυχείς σε αρκετά υψηλό βαθμό.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα τουλάχιστον με τις εκτιμήσεις των ίδιων των αποφοίτων, οι 7 από τις 13 γενικές ικανότητες του Tuning Project, έχουν κατακτηθεί σε ποσοστό μεγαλύτερο του 80%, ενώ μόνο δύο (η εφαρμογή της γνώσης σε πρακτικές καταστάσεις και η παραγωγή νέων ιδεών - δημιουργικότητα) έχουν επιτευχθεί σε ποσοστό ελαφρώς μικρότερο του 70% (67.5% και 66.3% αντίστοιχα). Η ικανότητα που φαίνεται να έχουν κατακτηθεί περισσότερο από όλες (90%) είναι η κατανόηση του αντικείμενου της θεολογίας και του επαγγέλματος του θεολόγου. Ακολουθούν, κατά σειρά, οι ικανότητες: να επικοινωνώ τόσο προφορικά όσο και γραπτώς στην πρώτη γλώσσα (88.8%), να ασκώ κριτική και αυτοκριτική (87.6%), να αναζητώ, να

επεξεργάζομαι και να αναλύω πληροφορίες από διάφορες πηγές (86.3%), να μαθαίνω και να παραμένω ενημερωμένος με τη μάθηση (85.1%) καθώς επίσης και να σέβομαι την ποικιλομορφία και την πολυπολιτισμικότητα, όπως και να χρησιμοποιώ την αφηρημένη σκέψη, όπως και την ανάλυση και τη σύνθεση (αμφότερες με ποσοστό 81.3%). Σε μικρότερο σχετικά ποσοστό (77.5%) φαίνεται να καλύπτονται οι ικανότητες που σχετίζονται με τον εντοπισμό, τη θέση και την επίλυση προβλημάτων, τη διεξαγωγή έρευνας στο κατάλληλο επίπεδο, τις διαπροσωπικές ικανότητες και δεξιότητες αλληλεπίδρασης όπως και την επίγνωση των ίσων ευκαιριών και των ζητημάτων φύλου. Γενικά, οι ικανότητες που κινούνται σε ένα πιο θεωρητικό και γνωστικό επίπεδο φαίνεται να καλλιεργούνται σε ικανοποιητικό βαθμό, ενώ σε μικρότερο βαθμό φαίνονται να καλλιεργείται η πρακτική εφαρμογή της γνώσης (66.2%) και η δημιουργικότητα και παραγωγή νέων ιδεών (67.2%).

Ένα συμπέρασμα που απορρέει από την ανάγνωση αυτών των πορισμάτων είναι ότι το Π.Σ. φαίνεται να είναι προσανατολισμένο στη διάπλαση μίας θεολογικής ταυτότητας, η οποία καλλιεργεί την απαραίτητη δυναμική, ώστε οι σύγχρονοι θεολόγοι αφενός να ανταποκρίνονται με θετικότητα και σεβασμό στις σύγχρονες προκλήσεις της πολυπολιτισμικότητας και αφετέρου να ερευνούν την ακαδημαϊκή γνώση με κριτικό πνεύμα αντλώντας πληροφορίες από διάφορες πηγές και αναλύοντάς τις σφαιρικά. Τα σημεία στα οποία θα πρέπει να εστιάσει, επιπλέον, μία αλλαγή του Π.Σ. στην κατεύθυνση που προτείνεται από το Tuning Project θα πρέπει να είναι σε μεγαλύτερο βαθμό η πρακτική εφαρμογή, η δημιουργικότητα, και δευτερευόντως τα ζητήματα φύλου, η επίλυση προβλημάτων, η διεξαγωγή έρευνας και η καλλιέργεια των επικοινωνιακών δεξιοτήτων.

Οι ειδικές δεξιότητες που επιδιώκει το Tuning Project φαίνεται να έχουν επιτευχθεί σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό, αφού όλες έχουν μία πληρότητα που ξεπερνάει το 77%. Συγκεκριμένα, η «συνειδητοποίηση των τρόπων με τους οποίους η θεολογική κατανόηση ή η θρησκευτική πίστη μπορεί να επηρεάσει και να ενημερώσει την ηθική, την προοπτική και τη συμπεριφορά ατόμων και κοινοτήτων» όπως και η «επικοινωνία με θεολογικές και θρησκευτικές έννοιες και πλαίσια σε ένα ευρύτερο κοινό» φαίνεται να έχουν επιτευχθεί σε ποσοστό 90%. Η γνώση της θεωρίας και της πρακτικής της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης έχει καλλιεργηθεί σε μεγάλο βαθμό στο 88.3% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση, ενώ οι ικανότητες «να έχω κριτική επίγνωση της ιστορικής, κοινωνικής και πολιτιστικής σημασίας των θρησκευτικών παραδόσεων και των στάσεων απέναντι στις θρησκείες» και «να διαβάζω κείμενα κριτικά και με ακρίβεια, κατανοώντας την αρχική τους σημασία και την ιστορική και σύγχρονη εφαρμογή τους» σε ποσοστό 86.3% αμφότερες. Σε ποσοστό πάνω από το 80% φαίνεται να έχουν επιτευχθεί σε μεγάλο ή/και πολύ μεγάλο βαθμό και η κριτική συνειδητοποίηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των θρησκειών και των κοινωνιών τόσο ιστορικά όσο και στον σύγχρονο κόσμο, όπως και η συνειδητοποίηση των μεθόδων και του περιεχομένου των διάφορων τομέων των Θεολογικών και Θρησκευτικών Σπουδών (83.8%). Ελαφρά κάτω από το 80% έχουν επιτευχθεί (σύμφωνα πάντοτε με τις δηλώσεις των αποφοίτων) οι ικανότητες «να κατανοώ και, ανάλογα με την περίπτωση, να συμμετέχω σε διάλογο μεταξύ θρησκευτικών παραδόσεων και κοσμοθεωριών», «να εφαρμόζω την θεολογική γνώση

στην επαγγελματική και κοινωνική ζωή σύμφωνα με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ευρωπαϊκές αξίες» και «να κατανοώ την πολυπλοκότητα των διαφορετικών τύπων πνευματικότητας και των κοινωνικών συμπεριφορών, καθώς και των τρόπων με τους οποίους αυτές διαμορφώθηκαν από πεποιθήσεις και αξίες και, αντίστροφα, των τρόπων με τους οποίους οι πεποιθήσεις, τα ιερά κείμενα και οι μορφές τέχνης έχουν διαμορφωθεί από την κοινωνία και την πολιτική» (78.8%). Τέλος, σε ποσοστό 77.5% φαίνεται να έχει καλλιεργηθεί η κατανόηση και η αξιολόγηση των νέων και αναπτυσσόμενων μορφών θρησκευτικής πίστης και πρακτικής.

Συνολικά, από τις 11 ειδικές ικανότητες, οι 7 φαίνεται να έχουν κατακτηθεί πολύ/πάρα πολύ σε ποσοστό άνω του 80%, ενώ οι υπόλοιπες (η συμμετοχή στον θρησκευτικό διάλογο, η εφαρμογή της θεολογικής γνώσης στην επαγγελματική και κοινωνική ζωή, η κατανόηση της πολυπλοκότητας των διαφορετικών τύπων πνευματικότητας και των κοινωνικών συμπεριφορών και η αξιολόγηση των νέων και αναπτυσσόμενων μορφών θρησκευτικής πίστης και πρακτικής) σε ποσοστό πολύ κοντά στο 80% (77.5%-78.8%). Από τα παραπάνω δεδομένα προκύπτει ότι μία αλλαγή στο Π.Σ. που επιδιώκει να ενισχύσει τις ειδικές επιστημονικές ικανότητες ενός σύγχρονου θεολόγου, θα πρέπει να δώσει μεγαλύτερη έμφαση στην αλληλεπίδραση μεταξύ πίστης και κοινωνικής πρακτικής, στην εφαρμογή της θεολογικής γνώσης στο επίπεδο της καθημερινότητας και στη μελέτη και αξιολόγηση των νέων ρευμάτων πνευματικότητας, ώστε να τονωθεί η αυτεπάρκεια των νέων θεολόγων στο θρησκευτικό διάλογο.

Από τους 20 στόχους που είχε θέσει το παρόν Π.Σ. στον τελευταίο Οδηγό Σπουδών, οι δύο («να αντιλαμβάνομαι το σωτηριολογικό και υπαρξιακό περιεχόμενο της Εκκλησίας» και «να αντιλαμβάνομαι τον πλούτο της λατρευτικής ζωής της Εκκλησίας») φαίνονται να καλύπτονται σε ποσοστό μεγαλύτερο του 90% (συγκεκριμένα 93.8% και 91.3% αντίστοιχα). Η πλειοψηφία των στόχων (12) φαίνεται να έχουν κατακτηθεί σε ποσοστό μεταξύ 80% και 90%. Μεταξύ 70%-80% βρίσκονται οι στόχοι που σχετίζονται με την έκφραση και εφαρμογή της θεολογικής γνώσης στο σύγχρονο γίγνεσθαι (σαφής γνώση της ζωής, του ρόλου και του συνοδικού ήθους της Εκκλησίας στο σύγχρονο μεταβαλλόμενο κόσμο στην κοινωνία, στην κρατική Πολιτεία, καθώς και στην ευρωπαϊκή και την παγκοσμιοποιημένη κοινωνία και ανάλυση της σημασίας του συνοδικού θεσμού στη ζωή της Εκκλησίας σε τοπικό και οικουμενικό επίπεδο). Οι στόχοι που σχετίζονται με τη Θρησκευτική Εκπαίδευση φαίνεται επίσης να έχουν κατακτηθεί σε αρκετά μεγάλο βαθμό. Ο στόχος «να αναπτύσω πρωτοβουλίες για τον σεβασμό και τη συνεργασία με τους πιστούς άλλων θρησκευτικών πεποιθήσεων ως εκπαιδευτικός στο σχολείο, αλλά και στην ποιμαντική πράξη και τη διακονία της Εκκλησίας από οποιαδήποτε θέση βρεθώ» φαίνεται να έχει καλλιεργηθεί σε ποσοστό 86.5% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση και 81.3% ανεξαρτήτως παιδαγωγικής ειδίκευσης. Οι υπόλοιποι στόχοι διατηρούν επίσης σχετικά υψηλά ποσοστά επίτευξης: «να είμαι σε θέση να προσεγγίζω με διδακτικό και παιδαγωγικό τρόπο τα μορφωτικά αγαθά των θεολογικών κειμένων, όταν θα κληθώ να διδάξω» (81.3%), «να αναγνωρίζω όρους, προσεγγίσεις, μεθόδους της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης και τη διαφορετική νοηματοδότησή τους ανάλογα με το περιβάλλον που χρησιμοποιούνται» (78%), «να είμαι σε θέση να εφαρμόζω

διεπιστημονικές και διαθεματικές ειδικές διδακτικές μεθόδους μελέτης, όταν θα κληθώ να διδάξω» (71.2%) και «να διατυπώνω συλλογισμούς για ζητήματα της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης χρησιμοποιώντας επιστημονικά επιχειρήματα»(69.5%)¹. Ο μόνος στόχος ο οποίος καλύπτεται σε χαμηλό σχετικά ποσοστό αφορά στην εντρύφηση στον κόσμο των λαών και των πολιτισμών της Βίβλου με ευχέρεια και γλωσσική επάρκεια στις γλώσσες των αρχαίων πρωταγωνιστών (Ελληνικά, Εβραϊκά, Λατινικά) (48.8%), γεγονός που ενδεχομένως αναδεικνύει την ανάγκη αναβάθμισης της διδασκαλίας των Βιβλικών γλωσσών (αρχαία Ελληνικά, Εβραϊκά, Λατινικά).

Τέλος ακόμη πιο ενδιαφέροντα συμπεράσματα προκύπτουν από την ανάλυση των ερωτήσεων που αφορούν στη γενική αποτίμηση των σπουδών. Σ' αυτή την κατηγορία οι απόφοιτοι κλήθηκαν να καταγράψουν τον βαθμό στον οποίο είναι ικανοποιημένοι από τις θεολογικές σπουδές με βάση κάποια κριτήρια. Τα κριτήρια αυτά προέκυψαν, όπως ειπώθηκε στην προηγούμενη παράγραφο, από τις δύο Εκθέσεις της Α.ΔΙ.Π. (2013/2014), αλλά και από προερευνητικές συζητήσεις με φοιτητές και απόφοιτους. Από τα 10 κριτήρια που τους δόθηκαν, οι απόφοιτοι είναι ικανοποιημένοι πολύ/πάρα πολύ στα 6 από αυτά σε ποσοστό μεγαλύτερο του 70%. Συγκεκριμένα, τα κριτήρια αυτά είναι: το επίπεδο επιστημονικής γνώσης (88.8%), η ευέλικτη και φιλική διδακτική μεθοδολογία (80% γενικώς και 88.1% επί όσων έχουν παιδαγωγική ειδίκευση), η προσωπική επικοινωνία με διδάσκοντες/διδάσκουσες (78.8%) η εξ αποστάσεως διδασκαλία και η ενημέρωση για τα μαθήματα μέσω eclass (78.8% αμφότερες) και η προοδευτική και πλουραλιστική παρουσίαση της γνώσης (70.1%). Σε 2 κριτήρια ο βαθμός ικανοποίησης κινήθηκε σε ποσοστά ελαφρώς χαμηλότερα του 70%: εκπαίδευση που σχετίζεται με τον σύγχρονο κόσμο, κοινωνία, προβλήματα του ανθρώπου (68.8%), και διεπιστημονική προσέγγιση των θεμάτων (66.3%).

Ωστόσο σ' αυτή την κατηγορία υπήρξαν και 2 καταγραφές, οι οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν απογοητευτικές και ενδεχομένως θα πρέπει να απασχολήσουν όσους ασχολούνται με το Π.Σ. Αυτές είναι οι επαγγελματικές προοπτικές και η επαγγελματική εξασφάλιση οι οποίες θεωρούνται ικανοποιητικές από το 23.8% και το 17.5% των ερωτηθέντων αντίστοιχα. Το γεγονός ότι η εκπαίδευση αποτελεί ουσιαστικά τον μόνο δρόμο επαγγελματικής αποκατάστασης (τουλάχιστον για τις γυναίκες και όσους άρρενες απόφοιτους δεν επιθυμούν να ιερωθούν στο μέλλον), όπως και το γεγονός ότι οι διορισμοί στην εκπαίδευση είχαν «παγώσει» για περίπου μία δεκαετία ενώ, αναφορικά με τους ιερείς, ισχύει για τα ίδια χρόνια, η μνημονιακή επιταγή «έναν διορισμό σε 10 συνταξιοδοτήσεις» φαίνεται να δημιουργούν μία απογοητευτική κατάσταση για τους φοιτητές της Σχολής. Δεν θα ήταν υπερβολικό να πούμε ότι οι Θ.Σ. στην Ελλάδα έχουν μετατραπεί, στην κυριολεξία, σε «μονάδες παραγωγής ανέργων», κάτι που φυσικά έχει τις συνέπειές του και σε άλλα επίπεδα όπως η εισαγωγή φοιτητών με βαθμολογία στις Πανελλήνιες εξετάσεις κάτω από τη βάση (λίγο ψηλότερα από το 8). Το πρόβλημα της ανεργίας των θεολόγων δεν είναι καινούριο αλλά, δυστυχώς, φαίνεται να κορυφώνεται και να γίνεται όλο και πιο ασφυκτικό χρόνο με τον χρόνο. Ίσως ήρθε η ώρα να απασχολήσει την Θεολογική Σχολή πολύ σοβαρά το αν υπάρχει κάποια δυνατότητα απεγκλωβισμού των σπουδών

¹ Τα συγκεκριμένα ποσοστά αφορούν τους απόφοιτους που έχουν λάβει παιδαγωγική ειδίκευση.

από τον μονόδρομο της εκπαίδευσης και η ανάγκη μίας προσαρμογής στα σύγχρονα δεδομένα της αγοράς εργασίας.

Σημαντικότητα της έρευνας

Η σημαντικότητα της έρευνας έγκειται στο γεγονός ότι αποτελεί μία αξιολόγηση του ισχύοντος προγράμματος σπουδών του Θεολογικού Τμήματος του ΕΚΠΑ, μέσα από τη ματιά των αποφοίτων του. Τα πορίσματα της έρευνας παρουσιάστηκαν στην Επιτροπή Προγράμματος του Τμήματος και αποτέλεσαν τη βάση συζήτησης για το νέο Π.Σ. που θα εφαρμοστεί από τη νέα χρονιά.

Αδυναμίες της έρευνας

Η κυριότερη αδυναμία της έρευνας είναι ότι βασίζεται στις υποκειμενικές κρίσεις των αποφοίτων σχετικά με τον βαθμό επίτευξης των Π.Μ.Α. του Π.Σ. Η δεύτερη αδυναμία εντοπίζεται στο γεγονός ότι το χρονικό εύρος της έρευνας περιορίζεται στον έναν χρόνο. Μπορεί ωστόσο να αποτελέσει μία αξιολογητέα βάση δεδομένων, την οποία το τμήμα να συνεχίσει να εμπλουτίζει με ανάλογες έρευνες στο μέλλον, ώστε να αξιολογεί, μαζί με άλλα ενδεχομένως αξιολογικά εργαλεία που επιλέξει, την πορεία και την αποτελεσματικότητα του Π.Σ. του.

Επίλογος: Προοπτικές για το Μέλλον

Τα ευρήματα υπογραμμίζουν την ανάγκη ανασχεδιασμού του Π.Σ. με έμφαση σε τρεις βασικούς άξονες: πρακτική εφαρμογή, επαγγελματική προσαρμογή και σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες. Πρώτον, το Π.Σ. θα ήταν ευχάριο να ενισχύσει τη δημιουργικότητα και την πρακτική εφαρμογή της γνώσης, ιδιαίτερα σε τομείς όπως ο διαθρησκευτικός διάλογος και η αντιμετώπιση κοινωνικών προβλημάτων, όπου οι απόφοιτοι εκφράζουν σχετική αδυναμία (<70%). Δεύτερον, είναι απαραίτητη η ενίσχυση της γλωσσικής κατάρτισης (Βιβλικά Εβραϊκά/Αρχαία Ελληνικά) και η ενσωμάτωση ζητημάτων όπως η πολυπολιτισμικότητα και οι ψηφιακές δεξιότητες. Τρίτον και σημαντικότερο, η επικείμενη αναθεώρηση πρέπει να διευρύνει τις επαγγελματικές προοπτικές πέραν της εκπαίδευσης και της ιεροσύνης, ενδεχομένως μέσω συνεργασιών με φορείς της αγοράς εργασίας και εισαγωγής μαθημάτων με εφαρμογές σε εναλλακτικές επαγγελματικές διαδρομές (π.χ. θρησκευτικός τουρισμός, διαπολιτισμική μεσολάβηση, ηθική στις επιχειρήσεις). Η συστημική ανεργία των θεολόγων (ικανοποίηση μόλις 17.5% ως προς την επαγγελματική εξασφάλιση) απαιτεί άμεσες παρεμβάσεις, όπως η δημιουργία συμβουλευτικών δικτύων για αποφοίτους. Συνδυάζοντας την ακαδημαϊκή παράδοση με καινοτόμες προσεγγίσεις, το Π.Σ. μπορεί να μετατραπεί σε ένα εργαλείο που προετοιμάζει τους θεολόγους για τις δυναμικές απαιτήσεις του 21ου αιώνα.

Βιβλιογραφία

Allen, N. (1992). Assessment in Higher Education. *The Reference*, 17(38), 57-68.
https://doi.org/10.1300/J120v17n38_08

Armstrong, K. (2000). *The Battle for God: Fundamentalism in Judaism, Christianity and Islam*. New York: Knopf/HarperCollins.

Fuller, M., & Fleming, K. (2005). Bridging a Gap: A Curriculum Uniting Competencies and Theological Disciplines. *The Journal of Adult Theological Education*, 2(2), 163-178. <https://doi.org/10.1558/jate.2005.2.2.163>

Gallagher, E. V., & Joanne, M. (2019). *The Religious Studies Skills Book: Close Reading, Critical Thinking, and Comparison*. London: Bloomsbury.

Gray-Hildenbrand, J., & King, R. (2019, 07 19). Teaching in contexts: Designing a competency-based religious studies program. *Teaching Theology & Religion*, 22(3), 191-204. <https://doi.org/10.1111/teth.12495>

Jackson, R. (2016). *Οδοδείκτες, Πολιτική και πρακτική για τη διδασκαλία σχετικά με τις θρησκείες και τις μη θρησκευτικές κοσμοθεωρίες στη διαπολιτισμική εκπαίδευση*. Strasburg: Συμβούλιο της Ευρώπης.

Llorent-Vaquero, M. (2018). Religious Education in Public Schools in Western Europe. *International Education Studies*, 11(1), 155-164. <https://doi.org/10.5539/ies.v11n1p155>

Reck, S. (2012). Analyzing and Evaluating Christian Religious Education Curricula. *Christian Education Journal*, 9(1), 27-42. <https://doi.org/10.1177/073989131200900103>

Stausberg, M. (2011). The Bologna process and the study of religion in (Western) Europe. *Religion*, 41(2), 187-207. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2011.586259>

Stuerzenhofecker, K., O'Loughlin, R., & Smith, S. J. (2010). Sustainability in the Theology Curriculum. Στο Jones, P., Selby, D. & Sterling, S. (Επιμ.), *Sustainability Education: Perspectives And Practice Across Higher Education*. (σσ. 219-240). Routledge.

Tuning. (2012). *Tuning Educational Structures in Europe. Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in Theology and Religious Studies*. Bilbao: Publicaciones de la Universidad de Deusto Apartado.

Vlăsceanu, L., Grünberg, L., & Pârlea, D. (2004/2007). *Quality assurance and accreditation: A glossary of basic terms and definitions. Revised and updated edition. UNESCO CEPES 2007*. Ed: Seto, Melanie; Wells, Peter J.: Bucharest. Retrieved 03 21, 2021, from https://www.aracis.ro/wp-content/uploads/2019/08/Glossary_07_05_2007.pdf. ISBN 92-9069-186-1

ΑΔΙΠ. (2013/2014). *External Evaluation Report. Department of Theology. University of Athens (Faculty of Theology)*. Αθήνα.

Τμήμα Θεολογίας ΕΚΠΑ (2019). *Οδηγός Σπουδών Θεολογικής ΕΚΠΑ 2019-20*. Αθήνα: ΕΚΠΑ.

Βιογραφικό σημείωμα

Ο *Γιώργος Γκρίλης* είναι Μ.Α. και Υ.Δ. θεολόγος και φιλόλογος. Εργάζεται από το 2007 ως εκπαιδευτικός στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Αποφοίτησε αρχικά από το Θεολογικό Τμήμα της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ και αργότερα από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ. Έκανε τη μεταπτυχιακή του εξειδίκευση στις Επιστήμες της Αγωγής στη Θεολογική Σχολή του ΕΚΠΑ, όπου και είναι υποψήφιος διδάκτορας. Άρθρα του έχουν δημοσιευτεί σε επιστημονικά εκπαιδευτικά και θεολογικά περιοδικά, όπως το ΕΛΘΕ, ο Μέντωρ, η Σύναξη και το Έρκυνα.

ORCID

Γεώργιος Γκρίλης / George Grilis <https://orcid.org/0009-0005-5104-7276>